

Anne-Marie Mreijen

De Rode Jonker

De eeuw van Marinus van der Goes van Naters
1900-2005

Boom – Amsterdam

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij een financiële bijdrage van het Catharina van Tussenbroekfonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds, het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten, Stichting De Romaanse Wortel der Beschaving en Stichting dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

Afbeelding omslag: Marinus van der Goes van Naters met hond Mompie, jaartal onbekend [Nationaal Archief Den Haag]

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Utrecht

Vormgeving binnenwerk: Adriaan de Jonge

© 2018 Anne-Marie Mreijen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789089533395

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.bua.nl

Inhoud

Inleiding 9

DEEL I: VAN BEWUSTELOZE TOT BEWUSTELING

1. Mensen zoals wij 19

Het geslacht Van der Goes 20

Aert van der Goes van Naters 23

Jeugd en opvoeding 27

Invloed van het adellijk milieu 30

2. Praktisch idealist 33

Bekering tot het socialisme 34

Het Leidsch Studentencorps: bewustelozen en bewustelingen 39

De Praktisch-Idealisten-Associatie 43

Praktisch idealisme als levenstaak 49

3. Een modern huwelijk 53

Veranderende opvattingen over het huwelijk 53

Hoge verwachtingen 57

Gezinsleven 61

Een arbeidersmeisje en een jongensvriend 63

DEEL II: DEMOCRATISCH SOCIALIST

4. Ordening door nieuwe organen 73

Recht en staat 74

Het staatsbeeld der sociaaldemocratie 80

Technocratisch socialisten 83

Van nieuwe organen naar een staatkundig stelsel 87

5. Een rode stuurman in het roomse zuiden 93

Een nieuwe stuurman op de brug 93

Weerbarstige praktijk 98

Van Rerum Novarum tot Quadragesimo Anno 102

Einde van een experiment 106

6. Worsteling der vrijheid 109

Weerbare democratie 109

Internationale rechtsorde 114

Gevangenschap: 'Indisch gijzelaar' 119

Op vrije voeten 132

Herstel van de rechtsstaat 137

DEEL III: DE LEIDING VAN DE STAAT

7. Het socialisme van nu 145

Fractievoorzitter in een nieuwe partij 145

Staatkundige vernieuwing 150

Democratisch socialisme 154

Het Nieuwe Bestand 159

8. Soevereiniteitsoverdracht 163

De reconstructie van het geheel en de delen 164

Het aan- en uitgekilde akkoord van Linggadjati 171

Escalatie 174

Een vulgaire strijd om de leiding 187

Nasleep 198

9. Pionieren in Europa 203

De moties-Van der Goes van Naters-Serrarens 204

Transnationaal netwerk 208

Een Europees statuut 212

De Saarkwestie 217

Het Plan-Van Naters 222

Buitenbeentje? 228

DEEL IV: KOSMOPOLIET EN KOSMOS

10. Het avontuur Europa-Afrika 235

De associatieovereenkomst tussen Europa en Afrika 236

Institutionalisering van de associatie 239

Oudere vrijwilliger in Rwanda 246

Kosmopoliet 250

11. Een organische levensbeschouwing 253

Natuur en maatschappij 254

Nijmeegs Natuurschoon en het Limburgs Landschap 256

Natuur in de politiek 261

De eenzame strijd van de rode jonker? 269

12. Rode Jonker 273

Dankwoord 281

Noten 287

Bronnen en literatuur 343

Personenregister 367

Summary 373

Inleiding

De geschiedenis van de twintigste eeuw wordt weerspiegeld in het leven van de Nederlandse politicus en jurist Marinus ('Dup') van der Goes van Naters: de 'rode jonker'. Geboren op 21 december 1900 als jongste van drie zonen, groeide hij op in een vooraanstaand protestants-liberaal milieu in het katholieke Nijmegen. Gedurende zijn leven, dat meer dan honderd jaar omvatte, was hij getuige van de grote gebeurtenissen van de twintigste eeuw: de Eerste Wereldoorlog, de opmars van het nazisme en de Tweede Wereldoorlog, de naoorlogse wederopbouw en de opkomst van de verzorgingsstaat, de Europese integratie, de dekolonisatie en de opkomst van nieuwe sociale bewegingen vanaf het einde van de jaren zestig. In al deze ontwikkelingen speelde Van der Goes van Naters een rol, in eerste instantie als intellectueel die vanuit een diepgaande betrokkenheid bij de democratische rechtsstaat bijdroeg aan de vernieuwing van de sociaaldemocratische partij, en van 1937 tot 1967 als politicus in de Tweede Kamer. Na de oorlog was Van der Goes actief in de nieuwe instituties die in het kader van de Europese eenwording werden opgericht. Van der Goes stond bekend als een flamboyant en karakteristiek politicus. Hij kon charmant zijn, maar had ook een eigenzinnig en dwars karakter, wat geregeld tot conflicten met vriend en vijand leidde. Vanuit zijn villa aan de Konijnenlaan in Wassenaar becommentarieerde het enfant terrible van de Partij van de Arbeid tot op hoge leeftijd vloekend en tegelijkertijd geanimeerd de actuele en voorbije politiek.

Decennialang vervulde Van der Goes functies in de hoogste politiek-bestuurlijke kringen in zowel Nederland als Europa. Zijn positie in de politiek is beschreven in de standaardwerken over parlementaire geschiedenis van Nederland.¹ Zijn optreden in de Europese politiek in het algemeen en meer in het bijzonder zijn rol als bemiddelaar in de Saarkwestie begin jaren vijftig hebben eveneens aandacht van onderzoekers gekregen.² Over veel van zijn directe medespelers op het politieke toneel zijn biografieën verschenen.³ Het is opvallend dat veel van de biografieën over kopstukken uit de Nederlandse twintigste-eeuwse politiek een meer traditio-

nele opvatting van de politieke biografie hanteren. Het zijn vaak goedgeschreven en veelgelezen biografieën, op basis van uitgebreid en gedegen bronnenonderzoek, maar het draait vooral om het publieke leven en de prestaties van de meestal mannelijke hoofdpersoon, waarbij de relevantie en invloed van dat leven op de loop van de geschiedenis niet in twijfel getrokken wordt, laat staan geproblematiseerd. Deze biografieën over ‘Grote Mannen’, overigens vaak ook geschreven door mannen, lijken bovendien immuun te zijn voor de ontwikkelingen die de afgelopen decennia in de historiografie van de politieke geschiedenis en de biografie als onderzoeksgebied hebben plaatsgevonden.⁴

Vertrekpunt voor deze biografie over Van der Goes van Naters is de reputatie die hij aan het einde van zijn leven had opgebouwd. Toen hij op 12 februari 2005 op honderdvierjarige leeftijd overleed, werd hij in de vele necrologieën die over hem verschenen onder meer betiteld als ‘icoon’ van de sociaaldemocratie.⁵ Waar was deze reputatie op gebaseerd? Van der Goes was in de turbulente naoorlogse jaren weliswaar fractievoorzitter van de sociaaldemocratische partij, maar bekleedde geen ministerspost of ander hoog politiek ambt. Om zijn reputatie te duiden zijn in deze biografie vier onderzoeksthema’s te onderscheiden die in het leven van Van der Goes een belangrijke rol speelden: politiek, professie, decor en beeldvorming. Deze thema’s staan steeds in wisselwerking tot elkaar en geven inzicht in de verschillende aspecten waaruit zijn *claim to fame* is opgebouwd.

Politiek, professie, decor, beeldvorming

Van der Goes raakte op jonge leeftijd geïnteresseerd in de politiek. Net als veel van zijn generatiegenoten had hij na de Eerste Wereldoorlog, toen hij met studeren begon, het gevoel in een nieuwe tijd te leven, waarin grote veranderingen op komst waren. Alhoewel SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra (1860-1930) degene was door wie hij voor het eerst met partijpolitiek in aanraking zou komen, voelde hij zich in eerste instantie niet tot de SDAP als partij aangetrokken, maar waren het de socialistische idealen die hem met geestdrift vervulden. Maar hij vond het ook belangrijk hoe hij die ideeën praktisch ten uitvoer kon brengen. De sociaaldemocratische partij bood hem de mogelijkheid zijn ambities te realiseren. Tot een daadwerkelijke verbondenheid met de arbeidersklasse leidde dat niet, wat de vraag oproept wat voor soort sociaaldemocraat hij was en hoe hij binnen de so-

ciaaldemocratische beweging te plaatsen is. Om de rol die politiek in zijn leven speelde te kunnen beoordelen, kan Van der Goes' persoonlijke leven niet achterwege gelaten worden. Het publieke en het private waren in het leven van Van der Goes sterk met elkaar verbonden: politiek speelde in zijn persoonlijke leven een doorslaggevende rol. Omgekeerd presenteerde hij in de politiek een 'persona' waaraan ook zijn privéleven bijdroeg: hij presenteerde zich graag als belezen en bereisd, hij ontdekte en beleefde het socialisme samen met zijn vrouw Anneke en zijn vriendschappen waren over het algemeen politieke vriendschappen met partijgenoten of gelijkgestemden uit andere partijen. Zijn eigenzinnige, dwarse karakter werd een soort handelsmerk waar hijzelf en met hem historici en journalisten graag naar verwezen.⁶

Dat Van der Goes geschoold was als jurist, afgestudeerd in Leiden in 1923, gepromoveerd in diezelfde stad in 1930, is niet los te zien van zijn politieke activiteiten. Vanaf zijn afstuderen tot zijn intrede in de Tweede Kamer in 1937 werkte hij achtereenvolgens als advocaat in Nijmegen en juridisch adviseur in Heerlen. Zijn wetenschappelijk werk was doordrongen van politieke ideeën. Het proefschrift waar hij in 1930 op promoveerde, *Het staatsbeeld der sociaaldemocratie*, is daar een duidelijk voorbeeld van. Zijn benadering van het socialisme was geïnspireerd door SDAP-leider Troelstra, zijn Leidse leermeester Hugo Krabbe, het Franse socialisme van onder anderen Jean Jaurès en het Duitse socialisme van Ferdinand Lassalle. Allen hadden een juridische achtergrond en namen deze kennis in hun politieke werk mee. Het bestuderen van Van der Goes' juridische expertise in samenhang met zijn politieke optreden maakt de interactie tussen deze beide rollen duidelijk en zijn drijfveren inzichtelijker.

Minstens zo belangrijk als Van der Goes' inhoudelijke bijdrage aan de politiek en de sociaaldemocratische partij is het decor waartegen zijn dagelijks leven zich afspeelde: de verschillende plekken waar hij zijn ideeën ontwikkelde en politiek beoefende: het parlement, de verschillende commissies waar hij actief in was, de fractie en het bestuur van de sociaaldemocratische partij. Van der Goes maakte op die manier deel uit van verschillende netwerken die elkaar soms overlaptten, zoals het netwerk van familie en vrienden. Soms bracht een netwerk juist gelijkgestemden met verschillende achtergronden samen, zoals de groep parlementariërs met wie Van der Goes werkte aan de eenwording van Europa, of de natuurbeschermers met wie hij probeerde het onderwerp 'natuur' op de politieke agenda te krijgen. Dit decor, opgevat als de politieke ruimte waarin hij

werkzaam was, is zowel figuurlijk als letterlijk te bestuderen. Figuurlijk, door te analyseren op welke manier Van der Goes nadacht over de inrichting van de staat en invulling gaf aan het gemeenschapsdenken binnen de sociaaldemocratie. Letterlijk, door te kijken naar de fysieke en geografische ruimte waar hij mensen ontmoette, met wie hij samenwerkte of met wie hij juist de strijd aanging. Hoe functioneerde hij binnen die netwerken in zowel binnen- als buitenland? In hoeverre pasten zijn ideeën binnen de groep en kon hij ze ten uitvoer brengen?⁷ De politieke ruimte werd gedurende zijn werkzame leven steeds een stapje groter: van lokaal naar regionaal en van nationaal naar internationaal. Geboren op de drempel van de twintigste eeuw waren er in zijn geboortestad slechts enkele auto's en vergaapten de Nijmegenaren zich nog aan de stoomtram. Dat veranderde in de decennia daarna in rap tempo, en in de tweede helft van zijn leven vloog Van der Goes de hele wereld over naar de meest exotische oorden. Hij bezat een avonturiersgeest en was zeer reislustig. De hoofdstuktitels in zijn memoires *Met en tegen de tijd* zijn niet voor niets geografische aanduidingen, die corresponderen met de ondertitel 'Een tocht door de twintigste eeuw'.⁸

Dat sluit aan bij het vierde onderzoeksthema: de manier waarop Van der Goes zichzelf presenteerde, in wisselwerking met hoe zijn omgeving hem zag. Van der Goes van Naters was iemand die de beeldvorming over zichzelf en zijn optreden voor een groot deel zelf heeft vormgegeven en daarmee het beeld dat anderen van hem hadden sterk beïnvloed heeft. Daarbij is het noodzakelijk niet alleen te kijken naar *wat* hij precies over zijn eigen leven heeft geschreven, maar vooral ook *waarom* en *hoe* hij op zichzelf en het tijdperk waarin hij leefde reflecteerde.⁹ Van der Goes schreef niet alleen zijn autobiografie in de laatste fase van zijn leven, hij hield ook een groot deel van zijn leven dagboeken bij over reizen en gebeurtenissen, maakte notities en correspondeerde veelvuldig met vrienden en geliefden over wat hij meemaakte. Zijn leven is misschien wel bij uitstek een voorbeeld van 'autobiografisch leven'¹⁰: mensen noteren en structureren tijdens hun leven bewust bepaalde momenten en gebeurtenissen, bijvoorbeeld in brieven en dagboeken. Daarmee vormen zij stukje bij beetje hun identiteit, soms uitmondend in het ultieme sluitstuk: een autobiografie. De manier waarop iemand zichzelf neerzet in een autobiografie is daarmee niet alleen een achteraf geconstrueerd verleden opgeschreven vanuit herinneringen, maar ook een proces dat gedurende een leven steeds verder vorm krijgt.¹¹ Van der Goes had een grote bewonde-

ring voor Marcel Proust en zijn zevendelige roman *À la recherche du temps perdu*, het bekende werk waarin reflectie op het geheugen een grote rol speelt. Dat wil niet zeggen dat Van der Goes zijn eigen autobiografie schreef omdat hij daartoe geïnspireerd werd door Proust¹², maar het is tekenend dat hij zichzelf graag *presenteerde* als een kenner van de grote Franse schrijvers en van literatuur in het algemeen.

Naast deze aantekeningen op schrift zorgde Van der Goes letterlijk voor een beeld dat paste bij een jonker van rode signatuur: wonend in een villa in Wassenaar omringd door familieportretten, gekleed in knickerbockers van ribfluweel met daaronder geblokte kousen, een coltrui en een tweedjasje, nippend aan een goed glas, jachthond van het type cockerspaniël aan de voeten met gespschoenen, geaffecteerd sprekend over sociaaldemocratische idealen. Dit beeld werd nog versterkt doordat Van der Goes van Naters zo oud werd en tot het laatst scherp bleef. Zo kon hij, al was het dan misschien niet altijd even bewust, het mede door hemzelf geconstrueerde iconische beeld van de erudiete, bereisde, humoristische en een tikje opstandige rode edelman perfectioneren, tot en met zijn begrafenis aan toe. Tijdens zijn uitvaart waren er geen speeches, was er geen muziek, en de dode lag in een simpele vurenhouten kist: de sobere socialist. Maar tegelijkertijd liet hij zich begraven met het boek *La Chartreuse de Parme*, de grote roman van Stendhal over de Italiaanse edelman Fabrizio del Dongo, een van de figuren met wie Van der Goes zich graag vereenzelvigde: 'Ik zou willen voorstellen dat ze me begraven als een middeleeuwse ridder, met een boek tussen mijn handen, liefst *La Chartreuse de Parme* van Stendhal. Uitermate heidens, een pietsje cynisch en heerlijk lichtzinnig.'¹³

Bronnen

Van der Goes was zich er zeer bewust van dat hij met zijn autobiografie een bepaald beeld van zichzelf neerzette. In de inleiding schreef hij: 'In Nederland zijn autobiografieën schaarser dan in Engeland en als ze er zijn, zit er een luchtje aan van zelfverdediging voor één bepaalde levensperiode. [...] Dit boek wil autobiografie en biografie tegelijk zijn. Dat vereist wel een stevig stuk objectivering.'¹⁴ Hoe objectief hij vervolgens te werk ging laat zich raden. Dat een autobiografie niet alleen meer beschouwd wordt als 'de gevaarlijkste van alle bronnen'¹⁵, maar juist als een uiting van de eigen identiteit die op verschillende manieren te interpreteren en histo-

risch bepaald is, maakt dat Van der Goes' autobiografie een belangrijke bron en onderdeel van deze biografie is. Dat geldt niet alleen voor zijn memoires. Ook zijn nalatenschap is in de eerste plaats te zien als een autobiografische getuigenis waarmee hij het beeld dat na zijn dood van hem zou blijven ontstaan wilde sturen.¹⁶ Het op papier zetten van zijn herinneringen was voor hem aanleiding zijn archief te ordenen en bij verschillende instellingen onder te brengen. De stukken die hij als zijn 'politiek archief' beschouwde, droeg hij in juni 1979 over aan het Algemeen Rijksarchief (nu Nationaal Archief). Deze documenten volgen de lijnen van de autobiografie, wat in de ordening van het archief terug te zien is en ook zo door Van der Goes bedoeld was. Soms verwijst hij in zijn memoires expliciet naar deze archiefstukken.¹⁷ In een brief aan het Centraal Register Particuliere Archieven (CRPA), schreef hij in 1981 over zijn autobiografie dat 'dit boek... als het ware, de sleutel tot het geheel (vormt)'.¹⁸ In september 1979 droeg hij stukken over zijn buitenlandse politieke betrekkingen over aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. Dat dit maar een klein en ook relatief onbeduidend gedeelte van zijn archief is (het betreft vooral stukken over zijn bezoeken aan socialistische conferenties in het buitenland), is op zichzelf al veelzeggend. Het Nationaal Archief is immers een gerenommeerd instituut dat de particuliere archieven bewaart van personen die van nationaal belang zijn of zijn geweest. Het door Van der Goes als persoonlijk archief beschouwde materiaal, hij noemde het zelf zijn 'historisch archief', bracht hij onder in het Familiearchief Van der Goes 1524-1990, dat bewaard wordt in het Archief Delft en beheerd door een daartoe speciaal in het leven geroepen stichting. De stukken over natuurbescherming droeg hij ten slotte in 1994 over aan de Heimans en Thijsse Stichting.¹⁹

Als biograaf zag ik mij bij aanvang van dit onderzoek geconfronteerd met een kleine zeven meter door Van der Goes zelf zorgvuldig geselecteerd bronnenmateriaal. Los van de enorme hoeveelheid materiaal betekende dit dat ik voorzichtig te werk moest gaan en dat de grote thema's in zijn leven en wat hij daarover gezegd, geschreven en bewaard heeft in samenhang bestudeerd dienden te worden met wat er geschreven is over de Nederlandse politieke geschiedenis in de twintigste eeuw, de aanloop naar en de impact van de Tweede Wereldoorlog op Europa en Nederland in het bijzonder, het ontstaan van de Europese Gemeenschap, de Nederlandse dekolonisatiegeschiedenis, de ontwikkeling van de natuurbeschermingsbeweging en de relatie van Neder-

land en Europa ten opzichte van ontwikkelingslanden. Een zorgvuldige vergelijking met andere bronnen was daarnaast noodzakelijk om de wirwar aan *Dichtung und Wahrheit* te kunnen ontrafelen en om de betekenis ervan te kunnen duiden. Belangrijk voor dit onderzoek waren daarom ook de bronnen die Van der Goes *niet* zelf selecteerde om aan archieven over te dragen, zoals zijn brieven aan Anneke. Via de erven Van der Goes van Naters heb ik deze brieven kunnen inzien. Ze bleken in combinatie met de andere bronnen van onschatbare waarde om Van der Goes' persoonlijke en publieke leven beter te kunnen begrijpen.²⁰ Datzelfde gold voor de teruggevonden brieven van Wiardi Beckman aan Van der Goes van Naters, die in 2005 na zijn overlijden in een kistje op zolder door zijn familie werden gevonden en twee jaar later werden gepubliceerd.²¹ Voor dit onderzoek zijn eveneens partijarchieven van SDAP en PvdA geraadpleegd, aangevuld met materiaal uit persoonlijke nalatenschappen van verschillende politici rond Van der Goes, gedrukte bronnen en periodieken, kranten en tijdschriften. Ook heb ik gesprekken gevoerd met een aantal mensen die Van der Goes nog gekend hebben: vrienden, familieleden en oud-collega's.²²

Compositie

Voor de biografie is een thematische ordening gekozen, die ten dele samenvalt met de chronologie in het leven van Van der Goes. De biografie kent vier delen en start traditioneel met een hoofdstuk over Van der Goes' afkomst en voorouders. Voor iemand die meende dat zijn adellijke afkomst er weinig toe deed, is het essentieel juist die afkomst aan een nader onderzoek te onderwerpen en de context te verhelderen waarin zijn keuze voor het socialisme tot stand kwam. Die keuze, waarmee hij zoals hij dat zelf omschreef van 'bewusteloze tot bewusteling' werd, maakte hij niet alleen, zoals de daaropvolgende hoofdstukken over Van der Goes' studententijd en zijn huwelijk duidelijk maken. Het tweede deel van de biografie gaat in op Van der Goes' vroege werkzame leven als jurist en analyseert hoe zijn juridische ideeën verweven raakten met politiek. In deze periode werd Van der Goes een overtuigd 'democratisch socialist' en leverde hij een belangrijke theoretische bijdrage aan de 'positieve staatsopvatting' van de SDAP. Dit tweede deel eindigt met een hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog, een voor Van der Goes persoonlijk ingrijpende periode die eveneens een katalysator was voor de politieke en maatschappelijke

lijke vernieuwingsideeën die in de jaren dertig en tijdens de oorlog zelf ontstonden. In het derde deel van de biografie staat vervolgens centraal op welke manier Van der Goes deze ideeën vormgaf in een periode van Wederopbouw, Koude Oorlog en Europese integratie, waarin dekolonisatievraagstukken tegelijkertijd de aandacht opeisten. In het vierde deel van de biografie is ten slotte te lezen hoe Van der Goes zijn politieke avontuur in een wat vrijere rol voortzette in zijn ijveren voor intensieve samenwerking tussen Europa en de voormalig Franse koloniën in West-Afrika en zijn horizon met een groot aantal reizen verbreedde. Het boek sluit af met een hoofdstuk over Van der Goes' activiteiten op het gebied van natuurbescherming, een thema dat gedurende zijn hele leven een rol heeft gespeeld. Zijn politieke opvattingen over de staat sloten aan bij een meer algeheel spirituele opvatting over natuur, leven en dood, die hij als kosmisch denken betitelde. In een slotbeschouwing zal ik terugkomen op Van der Goes' reputatie en reflecteren op zijn betekenis.

DEEL I

VAN BEWUSTELOZE TOT BEWUSTELING

1

Mensen zoals wij

Vanwege de 'pikante combinatie'¹ van adellijke afkomst en socialistische opvattingen werd Marinus van der Goes van Naters steevast aangeduid met de bijnaam rode jonker. Hij had er een hartgrondige hekel aan en ontstak vaak in grote woede als het 'journaille' weer met die 'godverdommese rode jonker' kwam aanzetten.² Interviews in kranten en tijdschriften op het eind van zijn leven benadrukten steeds weer het beeld van de socialist die vanuit zijn villa in Wassenaar nippend aan een glaasje martini de actuele politiek becommentarieerde. Hoewel Van der Goes zei er een hekel aan te hebben als er voortdurend op zijn adellijke roots werd gewezen, hechtte hij wel degelijk veel waarde aan zijn afkomst. Vooral op latere leeftijd koesterde hij zijn adeldom en leefde hij er in veel opzichten ook naar.

Van der Goes werd niet als jonkheer geboren. Pas in 1914, enkele maanden voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, werd zijn vader Aert met zijn nakomelingen in zowel mannelijke als vrouwelijke lijn in de adelstand verheven.³ Het predicaat jonkheer verkreeg Van der Goes dus pas op dertienjarige leeftijd. Het moment waarop de familie Van der Goes dit predicaat verwierf is opmerkelijk. De Eerste Wereldoorlog is wel gezien als het definitieve einde van het ancien régime in Europa en als het moment waarop de adel zijn vooraanstaande positie volledig kwijtraakte.⁴ De verheffing in de adelstand van het geslacht Van der Goes was daarom een opvallende gebeurtenis. Marinus van der Goes moet in zijn jeugd de zoektocht van zijn vader naar de familiewortels hebben meegekregen. Toch rept hij met geen woord over deze gebeurtenis in zijn memoires. Ook in interviews heeft hij zich er nooit over uitgelaten dat hij niet als jonkheer werd geboren.

Om Van der Goes' ambivalente houding ten aanzien van zijn afkomst te kunnen verklaren is het allereerst noodzakelijk om het milieu waarin hij opgroeide te begrijpen. Hoe is het geslacht Van der Goes te karakteriseren en wat was de positie van de familie ten opzichte van de Nederlandse adel? Waarom hechtte zijn vader Aert van der Goes er in een tijd dat de positie van de adel wankelde zoveel waarde aan om alsnog in de adel-

stand verheven te worden, en welke invloed had dit op het gezin en de jongste zoon Marinus?

Het geslacht Van der Goes

‘Met mijn familieafkomst is nogal gezwendeld,’ schreef Van der Goes in zijn autobiografie.⁵ Uit het familiearchief in Delft blijkt dat verschillende leden uit de familie Van der Goes, zoals niet ongebruikelijk is bij gegoede families, hun uiterste best hebben gedaan het roemrijke verleden en aanzien van hun geslacht aan te tonen. Graag beroept men zich op een kroniek uit 1685, waarin over de familie valt te lezen:

Die van 't Geslacht van der Goes zijn oorspronkelijk uyt Zeeland, en eertijds geweest de principaalste Heeren, die in Zuýt-beverland waren, hebbende omtrent de jare 1200, geleeft Heer Aart, Heeren Aartssoon, Ridder, besitter van 't Slot van der Goes, uyt den welken gedescendeert sijn alle de Heeren van Schengen, en dese navolgende, die den toenaam van van der Goes behouden hebben.⁶

Het is echter niet bewezen dat de Delftse tak van de familie in rechte lijn van deze ridder Arent van der Goes afstamt. Pas in de negentiende eeuw werd voor het eerst een Van der Goes in de adelstand verheven. De familie Van der Goes was een regentengeslacht met zowel adellijke als niet-adellijke takken, en het gezin waarin Marinus van der Goes opgroeide behoorde in eerste instantie tot deze laatste categorie.

Gebruik van het begrip ‘adel’ is om diverse redenen problematisch. Dit begrip wordt vaak vereenzelvigd met termen als ‘aristocratie’, ‘elite’, ‘heersende klasse’ of ‘hoogste stand’. Bedoeld wordt dan de maatschappelijke bovenlaag van een bevolking, met als kenmerken familietradities, standsbewustzijn, een bepaalde levensstijl en een bevoorrechte toegang tot politieke en sociale sleutelposities in de maatschappij waar men zich in beweegt.⁷ De maatschappelijke positie van de adel heeft daarom een economische, politieke en culturele component: de adel behoort doorgaans tot het rijkste segment van de samenleving, vormt qua opleiding, beroep en levensstijl het meest geciviliseerde en ontwikkelde deel van de maatschappij en heeft politieke invloed op lokaal, regionaal of nationaal niveau.⁸

Binnen de adel waren (en zijn) verschillende groepen te onderscheiden. Landadel, die leefde van opbrengsten van de landgoederen die hij beheer-

de; hofadel, die in de kringen rond het hof verkeerde; en ambts- of bestuursadel, die zijn titel aan hoge ambtelijke functies dankte. De oudste adellijke geslachten ten slotte werden zwaard- of bloedadel genoemd. In Nederland is de bestuursadel altijd dominant geweest, in tegenstelling tot bijvoorbeeld België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, waar zwaard- en landadel de boventoon voerden.⁹ De maatschappelijke bovenlaag werd in Nederland van oudsher niet alleen door de adel gevormd, maar ook door het patriciaat. Het patriciaat bestond vooral uit regentengeslachten en koopmansfamilies, die met name in de Noordelijke Nederlanden invloedrijke posities bekleedden. Hoewel de scheiding niet altijd even strikt is geweest, nam de adel vooral op het platteland de hoogste posities in, terwijl het patriciaat de stedelijke elite vormde. Ten tijde van de Republiek werd ook de hogere burgerij, die in levensstijl weinig van het patriciaat verschilde, steeds meer onderdeel van deze bovenlaag. De Bataafse Revolutie van 1795, waarin de adel werd afgeschaft, leek een einde te maken aan de leidinggevende positie van adel en patriciaat.¹⁰ Om het aantal ridderschappen op peil te brengen en de band met het koningshuis te versterken, zorgde koning Willem I (1772-1843) er echter voor dat de adel weer in ere werd hersteld. Tussen 1814 en 1830 verhief hij leden van vooraanstaande families in de adelstand.

Toch zou de adel als groep in de negentiende eeuw geen grote machtsfactor meer vormen. De positie van adellijke families werd vooral bepaald door hun vermogen en door het sociaal aanzien dat zij van oudsher bezaten. De adel werd daarmee deel van een vermogenselite die uit steeds meer verschillende groepen ging bestaan.¹¹ Dat betekende niet dat de adel in de negentiende eeuw al zijn invloed verloor. Met een adellijke titel was het nog altijd gemakkelijker toegang te krijgen tot een goede betrekking. Het vervullen van deze functies was echter steeds minder voorbehouden aan de hoogste standen. Doordat koning Willem I het feodale criterium van geboorte en afkomst met het meritocratische criterium van persoonlijke verdiensten vermengde, werd de maatschappelijke bovenlaag een amalgaam van oude adel, patricische regentenfamilies en nieuwe rijken als ondernemers en bankiers.¹²

De familie Van der Goes was van oudsher een invloedrijk geslacht dat door de eeuwen heen in de hoogste bestuurlijke en politieke kringen van het land verkeerde. Een rechtenstudie in Leiden was de geijkte vooropleiding voor een politieke loopbaan en vele Van der Goesen zijn dan ook als jurist in bestuurlijke functies werkzaam geweest. De familie vormde al-

dus een contrast met rentenierende hoogadellijke families: gefortuneerde landgoedbezitters met veel personeel die een min of meer teruggetrokken bestaan leidden.¹³

De bewezen stamreeks van de familie Van der Goes begint in de vijftiende eeuw. Leden van de familie waren in die tijd actief als landsadvocaten en raadpensionarissen in de Staten van Holland en West-Friesland, zoals Aert van der Goes (1475-1545), de stamvader van het geslacht. Als landsadvocaat van de Staten van Holland hield hij een register bij over zijn werkzaamheden, waarin hij onder meer reizen beschrijft naar Brussel en Mechelen, waar hij met keizer Karel v overleg voerde over de Staten van Holland. Ook waren Van der Goesen in de zestiende eeuw werkzaam als rekenmeester, als algemeen adviseur van de koning en als dijkgraaf. Een eeuw later leverde de familie drie burgemeesters van Delft.

Van de zeventiende-eeuwse gebroeders Martinus, Willem en Adriaan van der Goes, alle drie rechtsgeleerden, is een briefwisseling bewaard gebleven. De broers studeerden niet alleen in Leiden, maar ook in verschillende steden in Frankrijk en verkeerden in de hoogste bestuurlijke kringen van de Nederlanden. Ze corresponderden met elkaar over hun dagelijkse bezigheden en de maatschappelijke gebeurtenissen in hun tijd. De briefwisseling vormt een interessante bron voor de politieke geschiedenis van de Nederlanden in het midden van de zeventiende eeuw.¹⁴

De eerste tak van de familie Van der Goes die zich daadwerkelijk tot de adel mocht rekenen was die van Cornelis van der Goes van Naters (1766-1836). In 1825 werd hij in de adelstand opgenomen vanwege de diensten 'door de leden van zijn geslacht sedert vele jaren aan den Nederlandschen Staat bewezen en de goede hoedanigheden door welk zij zich steeds onderscheiden hebben'.¹⁵ Let wel, de Van der Goesen werden in de adelstand *verheven*, in de ogen van de 'oude adel' een belangrijk verschil met in de adelstand *erkend*. De negentiende-eeuwse Van der Goesen kregen dan ook geen adellijke titel als graaf of baron, maar moesten het doen met het predicaat jonkheer.¹⁶

In de negentiende eeuw probeerden ook verschillende andere leden van de familie Van der Goes in de adelstand opgenomen te worden en zochten daarvoor de benodigde bewijsstukken van afstamming bij elkaar. De opgevoerde bewijzen werden echter niet afdoende geacht en daarom kwam de familie alleen voor verheffing in aanmerking. In het adelsdiploma van Cornelis van der Goes werd wel een clause opgenomen voor 'eene eventuele verwisseling van het Diploma in dat van erkenning,